

VORMEN VAN ANTISEMITISME:

JODEN, CHINEZEN EN GEWELD IN KOLONIAAL EN POST-KOLONIAAL INDONESIË

JEFFREY HADLER (*Translations of antisemitism*) uit *'Indonesia and the Malay World, Vol. 32, No. 94, november 2004'*.

'Vertel me,' zei hij, 'Ik heb het me het vaak afgevraagd...hoe herkennen jullie elkaar. Ik bedoel, hoe weet je dat de ander een Jood is? Geven jullie elkaar signalen? Zijn er geheime tekens? Wat is het? Ik bedoel...Wat doe je als je kennis maakt?'

Ik deed mijn broekspijp omhoog. 'Dit doen we', zei ik. 'We laten elkaar onze gespleten hoeven zien'.

Inleiding

Dit is een geschiedschrijving van de Joodse gemeenschap en de antisemitische discourse in het koloniale Oost-Indië en tegenwoordig Indonesiëⁱⁱ. Het onderwerp werd geïnspireerd door mijn onderzoek en ervaringen in West Sumatra waar ik keer op keer bevraagd werd met drie vragen; 'wat is je religie', samen met de vragen naar je nationaliteit en of je getrouwd bent.

Het Jodendom hoort niet tot de officieel erkende religies in Indonesië. Gedurende de periode van de Nieuwe Orde, terwijl ik onderzoek deed in verband met mijn doctoraat (1994-1996), waren er slechts vijf toegestane religies: Islam, Protestantisme, Katholicisme, Hindoeïsme en Boeddhisme, waarbij plaatselijke geloven getolereerd, maar niet bestraft werden.

Buitenlandse Joden raden elkaar aan om zichzelf Boeddhist, of nog liever 'Unitariër' te noemen. Dat is beter dan geconfronteerd te worden met de bureaucratische problemen die ontstaan wanneer je stelt dat je Joods bent.

Ik was gewend aan het Maleise antisemitisme. Ik woonde op kamers tegenover een moskee en daar kon ik elke zondag luisteren naar de litanie tegen Israël en de Joden. Boekenwinkels hadden regelmatig antisemitische literatuur te koop. Maar ik voelde dat ik het aan mijn religie verplicht was om daar eerlijk over te zijn. Ik hoopte op de waarheid van vrienden en leraren uit de Mingkabau-gemeenschap en vond dat het niet verstandig is om een relatie met een leugen te beginnen. Ik weigerde eveneens om toe te

geven aan de sociale druk en besloot wel om zoveel zelfcensuur toe te passen zodat ik niet de SARA-wetten zou overtreden (waarin het verboden is om discussies te voeren over etnische achtergrond, religie, ras en interactie tussen groepen).

Alhoewel ik in mijn geloof meer ben wat Indonesiërs *abangan* noemen, meer cultureel dan volgens de geschriften in mijn religieuze identiteit, biechtte ik op dat ik Joods ben. Vooral in de periode dat ik onderzoek deed in Yogyakarta werd ik steeds bevraagd over de invloed van de 'Joodse lobby' op de Amerikaanse regering. Toen ik onthulde dat ik in feite een van die Joden was waar je zo bang voor moest zijn begonnen de studenten van Gadjah Mada met een litanie aan beschuldigen betreffende de Joodse rijkdom, de controle over de media en de antipathie tegen de moslims. Ontkennen leidde alleen maar tot dat men mij zag als een deel van de 'samenzwering'.

De oppervlakkigheid van mijn eigen kennis van het Jodendom maakte deze discussies onproductief en ik begon met het plegen van een onderzoek naar mijn eigen identiteit om op deze manier mijn Joods-zijn van belang te maken in de Indonesische context.

Toen ik terugkeerde begon in met het in kaart brengen van de claims die door Indonesische antisemieten gemaakt werden. De meest interessante waren die die neergelegd werden door een Indonesische politicus in een serie van 2 boekjes, genaamd *'Feiten en data over de Joden in Indonesië'* (Saidi 1993, 1994)ⁱⁱⁱ De auteur beschrijft een Zionistische-

Vrijmetselaar-Theosofische samenzwering die een netwerk samenstelde gedurende de Nederlandse koloniale tijd en die nog steeds actief zou zijn.

Dit werd opgepakt door de nationale magazines *Ummat* en *Media Dakwah* in artikelen die de koloniale Zionistische aanwezigheid en de sinistere rol in het tegenwoordige Indonesië zichtbaar zou maken^{iv}.

Aanvankelijk nam ik aan dat dit typerende retoriek was die geleend was van de propaganda van de Koeweiti en de Saoediërs, namelijk dat er nu en nooit een gelegitimeerde Joodse gemeenschap in Indonesië bestond. Sinds de Indonesische regering van al haar inwoners en bezoekers eist dat men een religie aangeeft, en het Jodendom niet als een van de religies erkend wordt, kan vanwege deze zienswijze een Jood niet in Indonesië aanwezig zijn.

Er is erg weinig geschreven over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Indonesië; het gewoonlijke idee is dat de koloniale Nederlandse Joden geassimileerd waren en het Jodendom niet actief beleden werd. Daarom nam ik aan dat de Joodse gemeenschap geen belangrijke historische rol speelde in zowel het koloniale Nederlands-Indië als in Indonesië. Ik dacht dat Indonesië een ander voorbeeld was van *antisemitisme zonder Joden* – een bijzondere lezing waar ik later op terugkom.

Terwijl ik onderzoek deed naar de pers van de Minangkabau was ik verbaasd om een Zionistische krant tegen te komen die begon met publiceren in Padang in 1926 (Creveld 1926)^v. En ik was nog verbaasder toen ik las dat de Zionistische bijeenkomsten gehouden werden in de loges van de Vrijmetselaars en de Theosofen.

Toen ik de bronnen in Israël raadpleegde kwam mijn onderzoek uit op het feit dat er een substantieel aantal Joden, van verschillende nationaliteiten, actief waren in koloniaal Indië. Met de komst van de Joden

deed het antisemitisme ook haar intrede. In de late jaren twintig en de jaren derig sluisde de *Vaderlandsche Club* van Medan geld dat verdiend werd op de plantages naar de Nederlandse Nazipartij (NSB) (Reid 1979: 38–40). De Vaderlandsche Club werd uiteindelijk door de NSB overgenomen. De Japanse bezetting zag dat geboren Indiërs in de politiek en de propaganda actief waren en prominente intellectuelen vertaalde de antisemitische lezingen in het Indonesisch.

Na de bezetting verlieten de Hoogduitse en Sefardische Joden de Maleise invloedssfeer. Veel van de Eurazische Joden uit Soerabaia en Batavia emigreerden naar Californië waar ze, met als basis Los Angeles, doorgingen met het leveren van bijdragen aan de krant “De Indo” en vasthielden aan hun Indonesische-Joodse identiteit.

De Sefardische Joden uit Singapore gebruiken daar nog steeds twee synagogen en een lid uit hun gemeenschap, David Marshall, was Eerste Minister in deze stadstaat (Marshall 1986). Het aantal Joden in Indonesië tegenwoordig is zeer klein en wordt steeds kleiner – in de afgelopen jaren zijn leiders van de Joodse gemeenschappen in Jakarta en Soerabaia vertrokken uit Indonesië en naar de Verenigde Staten gegaan (Shanson 1994)^{vi} J.S. Furnivall beschrijft koloniaal Nederlands-Indië als een pleurale maatschappij met verschillende gemeenschappen (Nederlands, autochtoon en ‘Buitenlandse Aziaat’ in de officiële categorieën), die worden geassocieerd met specifieke publieke omgevingen en een strikte scheiding van identiteiten handhaafden. Dit gold echter niet voor de Joden. Koloniale Nederlandse Joden hadden contacten met Oost-Europese, Armeense, Bagdadse en zelfs Chinese Joden. Dat gebeurde vaak op de handelsvloeren of in de ruimten van de Vrijmetselaars en de Theosofen- elitaire maar universele en humanitaire instellingen.

De Joodse gemeenschap van Zuidoost Azië had Singapore als centrum en werd geleid door de familie Sassoon. Het netwerk van

deze familie ging vaak dwars door de koloniale grenzen heen^{vii}.

Deze belangrijke Joodse familie was actief in grote handelsnetwerken en vooral in de handel in opium (Trocki 1999: hoofdstuk 6). Er wordt algemeen aangenomen dat deze Indische Joden verdwenen samen met de Nederlanders, maar dit klopt niet. De Indonesische Joden kwamen opnieuw naar voren in internationale media na de poging om hun gemeenschap nieuw leven in te blazen in de vroege jaren negentig van de 20e eeuw door het werk van de Australische Lubavitcher gemeenschap. In de herfst van 1990 kwamen er twee Lubavitchers naar de synagoge van Soerabaia met koosjer eten, een Thora en onderwijsbenodigdheden en brachten de overgebleven leden van de Indo-Joodse gemeenschap samen voor Soekot, het Loofhuttenfeest^{viii}

In de jaren negentig waren er expat-Joden in Jakarta die een actieve rol aannamen in het verzamelen van geld en die zeer geïnteresseerd waren in het bouwen van een muur rond de Joodse begraafplaats van Soerabaia. Maar de eigenaar van de synagoge in Soerabaia hoopte dat een normalisatie van de relatie tussen Israël en Indonesië onder President Abdurrahman zou leiden tot een golf van toeristen uit Israël en dat de burens van de synagoge, uit Madura, daar weg konden om er een Joods pension te bouwen^{ix}.

Er is een algemene aanname dat Indonesië en Maleisië beide gevallen zijn van 'antisemitisme zonder Joden' (Leifer 1989: 62–65). In een recente verzameling van essays waarin Europese Joden en de Zuidoost Aziatische en de Chinese Joden worden vergeleken, zijn de Zuidoost Aziatische Joden alleen aanwezig als bijverschijnsel. 'In het Maleisië en Indonesië van tegenwoordig worden de grofste raciale uitingen van de demonisering gericht tegen een Joodse minderheid alleen ervaren als een theoretische constructie (Reid 1997: 63). Deze stellingen zijn niet juist. Terwijl Indonesisch antisemitisme bestaat (en vooral

opkwam in de post-Reformasi periode), uit het zich vaak als een anti-Israël beweging. Het echte antisemitisme dat er gevonden wordt is geheel van Europese oorsprong, geëxporteerd naar Indonesië in de koloniale tijd (en gedurende de Japanse bezetting) en alleen af en toe gevoed door het Midden-Oosterse antizionisme.

Verder is Indonesië nooit een plaats zonder Joden geweest. Joden waren een onderdeel van het koloniale regime en aanwezig in de koloniale handel en in de gemeenschap. De zogenaamde afwezigheid of onzichtbaarheid is een resultaat van de koloniale en nationale politiek en kan gemakkelijk worden ontkracht. Onderzoek naar de Joodse gemeenschap vereist inzicht in zowel de Nederlands koloniale als de Indonesische Nationalistische ideologieën, en hoewel het aantal Joden in Indië / Indonesië niet groot was, kan de Joodse gemeenschap niet gemakkelijk worden weggewoven^x.

Het Jodendom van Oost-Indië

De aanwezigheid van een vroege Joodse vestiging in Nederlands Westindië is goed gedocumenteerd (Israël 1998).

De synagoge van Paramaribo in Suriname is gedocumenteerd als de oudste op het vasteland van Amerika. De West-Indische Compagnie juichte de Joodse vestiging toe en financierde dat deels.

Er is echter zeer weinig beschreven over de Joden in Oost-Indië. Wanneer er over gesproken wordt, dan is dit per ongeluk zoals, bijvoorbeeld: *'Toen ik in Atjeh was in 1762, vroeg ik naar een Joodse taalkundige, genaamd Abraham, waarom het is dat de orang kayos (mannen van status en aanzien) niet vrij mochten handelen, zoals ze een aantal jaren daarvoor wel mochten'*. (Forrest 1792: 39).

De Joods-Indische bevolking bestond echter uit meer dan een paar verdwaalde Abrahams. De reden voor de afwezigheid van een georganiseerde Oost-Indische Joodse gemeenschap wordt besproken in een belangrijke en obscuur boek, het verslag van

Israël Benjamin over zijn reizen langs de Aziatische Joodse diaspora in de midden negentiende eeuw (Benjamin 1859).

Benjamin bezocht Nederlands-Indië niet, maar was dat wel van plan. Hij had ondersteuning geregeld van het rabbinaat van Amsterdam en Rotterdam. Het rabbinaat stuurde voor hem een petitie naar de Nederlandse regering waarin de toestemming werd gevraagd dat Benjamin een reis naar Oost-Indië (Java) mocht ondernemen om aldaar een Joodse gemeenschap te stichten, *'aangezien aldaar al een groot deel van onze broeders leven, en er nog geen gemeenschap is.'* (Benjamin 1859: 316).

De petitie, geschreven in mei 1857 en getekend door B.S. Bernstein (opperrabbin van de Joodse gemeente in Den Haag), Ib. van Ib. Ferares (opperrabbin van de Portugees-Joodse gemeente van Den Haag) en Dr. J. Isaacsohn (opperrabbin van Rotterdam), is uitzonderlijk. De petitie noemt specifiek een door de staat gesteunde stichting van een Joodse gemeente in de kolonie, waarbij er wordt gespeculeerd waarom er nog niet zo'n gemeente is. *'De mannen die er nu wonen waren niet toegeerust om een dergelijke religieuze gemeente te stichten'*, stellen de rabbijnen.

Echter, met de opheffing van de VOC, was er een noodzaak om de Joodse gemeenschap in Nederlands-Indië een religieuze gemeente te geven. De rabbijnen verzochten om koloniale fondsen waarmee Benjamin een onderzoek kon verrichten. De redenen die door de rabbijnen werden aangedragen waren dwingend. Ze stelden dat het noodzaak was om een synagoge te stichten op Java, alleen zo verkregen de Joden gelijkwaardigheid met de andere religies die al een Huis voor hun religieuze diensten hadden dat door de staat verzorgd was. *"De Europeanen in de tropen hadden vooral meer invloedrijke en krachtige remedies nodig voor het beheersen van de menselijke passies en het controleren van de moraal. Er was geen noodzaak om de industrie te vragen onder de koloniale Joden die vaak*

werden gehinderd door 'oude vooroordelen' en door antisemitisme. De Oost-Indische Joden verdienen tenminste een synagoge en een begraafplaats", schreven de rabbijnen (Benjamin 1859: 321–31).

Benjamin ontving een aanbevelingsbrief van de Professor van Oosterse Talen te Leiden en zorgde voor een vrijgeleide waarmee hij niet hoefde aan te tonen dat hij een substantiële hoeveelheid geld bezat. Das was een standaardprocedure voordat er een reisvergunning naar de kolonie werd afgegeven. De regering paste een vertragingstactiek toe en uiteindelijk werd de reis afgezegd.

Figuur 1 Een foto van Saphir uit de Jewish Encyclopedia (boek uit 1906)

Terwijl Benjamin werd gedwarsboomd was er een andere Joodse reiziger, Jacob Saphir, succesvol in het bereiken van de Joden in Indië. Saphir was in juni 1861 in Singapore, waar hij wachtte tot een schip hem naar Australië kon brengen^{xi}. Uiteindelijk kreeg hij het advies om zijn geluk te proberen in Batavia waar schepen die goederen naar Australië brachten in grotere aantallen aanwezig waren. Saphir verbleef zeven weken

in Batavia. Hij kon in die periode de slechte spirituele omstandigheden van de Joden daar woonden onderzoeken (Saphir 1874: 119–23)^{xii}

In zijn in het Hebreeuws gestelde verslag sluit hij een brief aan zijn collega's in:

“Shalom aan Beit Ya’akov [een meisjesschool in Jeruzalem]! Verleden maand vertelde ik u over de reis, nu kan ik jullie berichten over mijn veilige aankomst hier. Ik zit hier nu een maand in een donker kamertje. Ik ken niemand en niemand kent mij. Ik moet nog steeds een schip vinden dat naar Australië reist, en elke dag lijkt wel een jaar. Mijn uitgaven hier (om te leven alleen al) zijn erg groot en 1 gulden per dag is niet voldoende voor brood en water. Na navraag ondervond ik dat vele Joden hier zich niet Israël noemen en hun zonen zijn vergeten dat ze uit de schoot van Juda komen. Er zijn zo’n 20 huishoudens, allen rijke Joodse kooplieden uit Nederland en Duitsland, die hier oorspronkelijk naar toe kwamen om militair werk te verrichten voor het Nederlands koninkrijk. Want sinds de Nederlanders naar dit land kwam om het te besturen heeft het aan uitsluitend militairen en hun kinderen toestemming gegeven om zich hier te vestigen, en voor grote handelaren die het zich kunnen veroorloven om een vestigingsbelasting te betalen, en daarom waardevol zijn door het land.

De aanwezige Joden hoorden bij een van die groepen; sommigen waren rijke handelaren, anderen militairen en de derde groep was klaar met de militaire diensten en vestigden zich. Of men werd militair om de hoge belastingen te omzeilen en handelde tegelijkertijd. Slecht een enkeling had een Joodse vrouw, de meesten hadden Indische of christelijke vrouwen en huwelijkten hun dochters uit. Ze hebben noch een synagoge noch een begraafplaats, noch een leraar, noch een voorzanger, noch een sjochet (slager) en geen moheel (besnijder). Ze zijn vermengd met de mensen van het land in alles wat ze doen. Maar in hun hart zijn het Joden en geen ketters. Ze ontkennen het geloof niet, maar ze zijn afgedwaald van de tekens die Israël

bepalen, want ze besnijden hun zonen niet, en stellen dat ze niet anders kunnen omdat ze geen moheel hebben. Ik zei ze dat ik ieder wilde besnijden die het verbond van Abraham, onze vader, wilde eren en ze stelden dat ze zich wilden houden aan een gewoonte uit Holland en Duitsland waarbij een moheel een certificaat moet hebben en geautoriseerd moet zijn door de rabbijn en de regering. De zonen leren niet het boek of het gebed van Israël en ze zijn beschaamd door hun vaders geloof en ontkennen het. Meer mensen zoals deze treft men aan in Semarang en Soerabaia, grote handelaars in deze staat en ze doen allemaal hetzelfde. Hun afstammelingen zullen niet meer weten dat ze uit de school van Juda komen, en de naam van Israël zal, godbeterd, niet meer door hen gekend worden. De vele kinderen van Israël zullen zich vermengen. De meest eerbare onder hen in de stad Batavia is een oude handelaar die de kennis over God in zijn jeugd geleerd heeft, William Hachgezunt [[Wolf Samuel van Hogezaand](#)] uit Amsterdam. De tijd bracht hem en zijn vrouw naar deze plaats, en nu hebben ze zonen en dochters, en sommige zijn met lokalen getrouwd. Geen van hen was besneden of had de gebeden van Israël geleerd. De oudste zoon trouwde met een Joodse vrouw van goede afkomst die uit Amsterdam kwam met haar broers. In het huis van haar vader behield ze het Joodse geloof en was precies en koosjer, en ook zij is als een vergeten kind, en zelfs haar zoon is niet besneden.

Ik leerde ook een eerbare jonge man kennen die hier onlangs naar toe kwam als een militaire klerk en hij startte een handelsfirma, Abraham Zeehandelaar uit Den Haag. Zijn vader was eveneens een handelaar in zijn stad en hij toonde me de taliet en de tefillin en Siddeer voor het gebed die hij nog steeds heeft, maar kan hij in zijn eentje zijn religie behouden? De motten zullen eraan gaan knagen.

Hij verzuchtte: wat zal ik doen wanneer de dag is aangebroken en het is tijd voor me om te gaan trouwen? Ook hij zal dan gedwongen worden om een dochter van het land te nemen

in plaats van een dochter van ons volk. Samen met hem ontmoette ik twee broers, rijke handelaren van een jonge leeftijd uit FFDM [Frankfurt am Main] en een belangrijke man uit Hannover, en nog velen meer. En anderen die hun gezichten verborgen omdat ze beschaamd waren om in het huis van hun vader te zijn – want zij hebben zich al neergelegd en hun geloof opgegeven. Mijn maag draaide zich om en mijn hart was als een stoomketel die het bloed in mijn aderen kookte. Hoe, in deze plaats van vrijheid, onder het bestuur vol mededogen als het Koninkrijk Holland waar de vrijheid aan de Joden gegeven werd zodat ze het geloof in de Thora van God konden behouden en hier met alle rijkdom van dit land in hun handen? Vanaf deze plaats van overloed en geluk verwerpen ze alle instellingen van hun geloof en maken zichzelf los van de opofferingen voor het Koninkrijk der hemelen zonder enige spijt! Dat is niet zo met onze broeders uit Bagdad in India die, zelfs wanneer er maar tien van hen samenkomen, eerst een synagoge beginnen en dat een sjochet zoeken en een gemeente voor zich oprichten. Ze verwerpen de geboden van de heer niet in afschuw. Vele keren wees ik deze Joden in Java hierop en zei hen: ‘Leer een les van de Mohammedanen, die ook in dit land leven en eveneens uit een ver land kwamen, uit Arabië, uit Miskut [Muscat], uit Hadhramaut, etc. . . , ook zijn werden rijk zoals jullie. Zijn jullie niet beschaamd? Zie hoe zij hun geloof behielden en alle regels die daarbij horen en zich afzonderen van de mensen in het land waar ze wonen. Ze bouwen moskeeën, en kennen geen schaamte vanwege hun geloof, al hun mensen volgen de naam van hun God. En jullie, zonen van Israël, jullie wiens vaders nooit beschaamd waren om te zeggen dat zij de slaven van God zijn en zijn naam uitriepen waarheen ze ook gingen... Jullie, is het niet voldoende dat jullie niet alleen de wetten niet naleven van de levende God, zijn jullie ook nog beschaamd om te zeggen dat jullie Hebreeërs zijn? Toen stelde de man die ik hierboven genoemd heb dat ze al wakker geschud waren over deze situatie en dat ze reeds handelen.

Dat ten eerste onder hen een rijke oude man was genaamd [Benjamin Josua] Leon uit Amsterdam, die een kamer in zijn huis gewijd als een ruimte voor gebed. Op de hoge feestdagen kwamen alle Joden uit de stad daar samen, zelfs diegene er werkten op een permissie van de gouverneur, om er te bidden. In de jaren ervoor reisde hij naar Amsterdam en verkreeg een vergunning die de Joden een plaats geeft voor een synagoge en een begraafplaats. Voor hij terugkeerde kocht hij taliets en teffelin en siddeers voor het gebed e.d.

Hij wilde een koosjere gemeenschap stichten, maar de duivel kwam tussen de goede bedoelingen, want maar enkele dagen later nam hij de weg van alle stervelingen en met zijn gevorderde leeftijd dus ook al zijn plannen verdwenen en is er tot nu niemand die in zijn voetstappen is getreden.

Deze oude man voegde er aan toe dat hij verwacht dat de dag zal komen dat deze dingen gebeuren. Echter, wat kan een verlangende ziel geven of krijgen als het niets uitvoert? Hoe gemakkelijk zou alles geweest zijn als hij een hier een kehilla (Joodse geloofsgemeenschap) had opgericht, maar niemand staat op en volvoert deze taak. De man vertelde me eveneens dat de hiervoor genoemde Leon, voor zijn dood, zijn christelijke vrouw die hij hier gehuwd had (ze is van Nederlandse aristocratie en schonk hem twee zoons en twee dochters), dat zij een jaar na zijn dood naar Amsterdam moesten reizen en voor het Joodse geloof moesten uitkomen. Ze beloofde hem dat. De man met wie ik sprak bracht me naar het huis van de weduwe, die om haar man rouwde. Ik zag de mezoelah aan de deur. Ze toonde me de kamer die haar man had ingericht als gebedsruimte met de tallieth en de tefillin en de boeken die hij had meegenomen voor de mensen die konden komen en er binnen. Alleen een boek van de Thora ontbrak nog, die werd nog vanuit Amsterdam toegestuurd. Ik sprak met haar (ze kende Duits en Engels en is geleerd en eerzaam) en ze vertelde me dat ze op het punt stond om te vertrekken naar Amsterdam om

uit te komen zoals ze beloofd had. Ik sprak haar moed in voor deze lange reis. Ze was vereerd met mijn bezoek aan haar grote huis met tuin, en vroeg me te blijven tot het avond werd.

's-Avonds vroeg ze me om mee te dineren en aangezien ze wist dat ik dat niet zou doen zei ze me dat ze voor mij koffie had gemaakt zonder melk, en brood en boter, want zij aten 's-avonds geen vlees. Ze liet me zien dat ze de kinderen de Joodse manier leerde om het brood te zegenen. Haar oudste is acht jaar oud. Ze doet dit zoals haar man het haar leerde, en ze bad het Shema Israël met ze. De kinderen vertelden dat ze Joden willen zijn en naar Amsterdam wilden gaan. Moge God haar wensen laten uitkomen! Na het eten stuurde ze mij in haar rijtuig naar mijn verblijf, twee uur verderop. In dit huis is er een andere Joods juffrouw, een nicht van Leon, die recentelijk vanuit Amsterdam is aangekomen. Mijn hart brak toen ik haar zag huilen om haar oom, die haar zonder middelen had achter gelaten, en voor het koosjere huishouden van haar vader, voor de Sjabbath en de feestdagen, en voor haar ziel, nu onrein door het eten van verboden etenswaren. Aangezien het 3 dagen was voor de 9^e dag van de maand Av vroeg ik haar of ze op die dag haar ziel wilde herstellen, en indien ze dat wilde dat ze dan ieder jaar zou vasten en dat ze haar vaders geloof niet zou verlaten. Ze toonde me haar gebedenboek voor de rouw en boetedoening. Ze nodigden me uit om de vasten met hen af te sluiten. Ik vroeg haar wat ze zou bereiden. 'Vlees, wijn en alles dat je wenst', zeiden ze. 'Is dat vasten?' vroeg ik, 'Is dit een manier van boetedoening?' 'Het is beter dat je niet vast, maar eet geen treife vlees', zei de Almachtige. Het meisje zuchtte hevig en antwoordde met tranen in haar ogen: 'Wat kan ik doen voor mijn arme vader die me naar de hel heeft gestuurd en waar kan ik heen? Als mijn tante naar Amsterdam wenst te gaan, ga ik terug naar mijn volk en mijn God, maar indien ze niet gaat – wie kan me redden uit deze hel?' Van alle Joden hier vastte er niemand op de 9^e van Av. En van allen die God eerden was ik de

eerste die naar dit land kwam.

ik heb dit vandaag aan jullie gerapporteerd en misschien zal er iemand reizen van Jeruzalem naar Amsterdam en de eer hebben dit allemaal te vertellen een de grote en rechtschape rabbinen daar, waarvan ik denk dat zij de macht hebben om deze mensen terug te brengen bij de Thora. Degene die op Java wonen, achten hun Joodse broeders in Amsterdam hoog (de man die hiervoor genoemd is vertelde me dat hij in het verleden geld inzamelde om naar de rabbijn van Ehrin (vert. wellicht Arnhem) te sturen toen hij zo'n verzoek deed. Wanneer jullie aan de rabbinen schrijven kan je makkelijke de toestemming verkrijgen van de regering om een sjoget, een cantor en een moheel te sturen en deze mensen zal het goed vergaan aangezien men hier zeer rijk is. Laat ze vreugdevol een gemeente van Israël oprichten. Een kleine zucht van de echte geest in de harten van het zaad van Israël zal de kleine vlam laten opflakkeren tot een groot vuur. Ik hoef niet veel meer te zeggen, want hij die een ziel voor Israël in dit bestaan nieuw leven geeft is als iemand die vele zielen schept voor de volgende wereld. En wie zou zo wreed zijn en dit niet willen doen? Zeker niet een heilige gemeente als Amsterdam, wiens rabbinen en regenten grote, machtige mannen zijn wier hart niets anders wenst dan goed te doen voor Israël. Zullen zij niet opstaan om hun verre broeders aan het verre einde van de aarde het leven weer in te blazen zodat ze bij Israël blijven behoren? Ik mag dit vragen want ik ken de situatie en zij niet. Ik mag me hier niet voor verstoppen en de dingen die mijn ogen zagen negeren want het is als een vuur in mijn botten dat ik niet kan tolereren. Ik ben vervuld met het gebed dat we het privilege zullen hebben om de dag te zien waarop de geest in alle vlees zal komen en om samen een God te aanbidden op de heilige berg in Israël. Moge het kome te gebeuren."

Saphir beëindigd zijn brief met hoop, waarin hij claimde dat hij niet gefaald heeft om te handelen en dat op zijn advies er stappen werden ondernomen om de Joodse

gemeenschap van Indië te rehabiliteren. Dus ik schreef, vooral voor de rabbijnen en de hoofden van de gemeente van Amsterdam. Mijn woorden hadden effect, want ik hoorde dat zij een verstandige en een godvrezende rabbijn hadden gestuurd om een geloofsgemeente voor de zonen van Israël te stichten in Batavia en in Semarang, en dat de regering hen land gaf voor een synagoge en een begraafplaats. Echter leefde de rabbijn niet lang in Java aangezien hij niet tegen het klimaat kon en er overleed. Ik heb echter geen gegevens meer gevonden over deze rabbijn, of over een synagoge in Batavia of Semarang.

Een volledig onderzoek naar de Joden in Indië zou pas worden verricht in 1921 door de Zionistische fondsenwerver Israël Cohen (Cohen 1925). De gemeenschap die Cohen beschreef was actief, maar kreeg geen ondersteuning door de staat. Cohen had een reis van 5 dagen langs de Joodse centra van Java. In Batavia sprak hij in de Theosofische loge. Ik hoorde dat er een paar honderd Joden waren – wellicht wel 2000 – die verspreid leefden van Soerabaia tot aan Batavia. Aangezien de meesten van hen hun Joodse afkomst ontkenden was het niet mogelijk om een goede schatting te krijgen van hun aantal. De kolonie had nog steeds geen synagoge, en Cohen vreesde dat de Nederlandse Joden in Indië op de drempel stonden van assimilatie. Maar ondanks de klaarblijkelijk vastbesloten pogingen van de gemeenschap om zichzelf onzichtbaar te maken, was er een van de plaatselijke kranten, *Nieuws van den Dag*, die volhielden om de individuele leden te blijven herinneren aan hun raciale banden door antisemitische speldenprikken in deze krant (Cohen 1925: 211–12.)

Figuur 2 logegebouw van vrijmetselaarsloge De Vriendschap te Soerabaia in 1995

In Soerabaia gaf hij een lezing in de loge van de Vrijmetselaars en hij leerde een aantal autochtone vrouwen kennen die Joods waren geworden en die nu een sociale outcasts waren. Hij kreeg ook te horen dat de Bagdadse Joden er recentelijk een begraafplaats hadden gesticht en dat het land daarvoor door de regering verkocht was voor een nominale prijs (Cohen 1925: 215, 221). In Semarang had Cohen zijn meest intrigerende ervaring. Terwijl hij begeleid werd door Mr Sayers (de familie Sayers is Sefardisch en is een van de Joodse families die nog steeds in Indonesië aanwezig is) en Dr. Leo Straus, vindt Cohen een plaatselijke afdeling van Keren Hayesod, een internationale organisatie die fondsen werft voor Palestina.

Hij sprak in de loge van de Vrijmetselaars en woonde een voorstelling bij van een Jiddisch-Russisch opera groep (Cohen 1925: 217). Cohen was geïntroduceerd bij een Joods-Indië waarin men Nederlandse, Oostenrijkse, Russische en Bagdadse leden kende. Het was ook een Indië waar het antisemitische institutioneel was. Terwijl in de 19^e eeuw de Joodse deelname in het bestuur in principe mogelijk was, was het de Nederlandse Handelmaatschappij die Joodse deelname aan het bestuur blokkeerde tot 1936, en tot 1925 waren er geen Joden in leidinggevende posities bij de Javaansche Bank, de Nederlandse Indische Handelsbank, en bij

scheepvaartmaatschappijen (Glaser 1991; Blom en Cahen 2002: 287–89).

Een jaar na de publicatie van Israëls 'Journal of a Jewish traveller', en met het oog op een andere Zionistische fondsenwerving door Alexander Goldstein, kwam de eerste expliciet Joodse periodiek in Indië uit. *Het Joods Land* werd gepubliceerd in Padang, West Sumatra, en dankte zijn bestaan aan één man, de toegewijde zionist S.I. van Creveld. Officieel was het orgaan van het Nederlands-Indische secretariaat van de fondsenwervende groep Keren Hayesod. Het tijdschrift verscheen steeds op de 1e van elke Joodse maand en de eerste uitgave was van 9 september 1926 (1 Tischri 5687). Er werd trots aangekondigd dat het tijdschrift in concept zionistisch zou zijn, en gratis verspreid werd onder de Joden van Indië. Creveld verwees naar Soerabaia als een gemeente-in-embryo en hij geloofde dat in zowel *Erets Israël* als in Indië het Jodendom tot bloei kon komen. Zoals al eerder gebeurde voor Israël Cohen werden er lokale zionistische lezingen gegeven in de gebouwen van de vrijmetselaars, in Padang in de 'Mata Hari' Loge op Kampong Djawa^{xiii}

In *Erets Israël* vonden we dat Soerabaia het centrum was voor Keren Hajesod, waar een zeker D. Bachrach het comité leidde. Rond maart 1928 waren er Keren Hajesod afdelingen in Batavia, Soerabaia, Bandoeng, Semerang, Malang, Jogjakarta, Medan en Palang. Aan het einde van de 20er jaren werden zowel de Zionistenbond van Nederlands Indië en de Vereening van Joodsche Belangen opgericht, waardoor Joden een officieel zichtbare categorie werden in de kolonie^{xiv}.

In oktober 1928 verplaatste Van Creveld zijn werkzaamheden naar Bandoeng, *Erets Israël* begon met het berichten over lokale gebeurtenissen en hoe een Joodse feestdag gevierd moest worden en gaf minder Zionistische propaganda. Het tijdschrift bestond 13 jaar, de laatste kwam uit op 8 mei 1939 waarin verteld werd over het vertrek van Van Creveld uit Indië^{xv}

Met het verdwijnen van *Erets Israël* begon de Joodse gemeenschap voor een tijd weer te verdwijnen uit toegankelijke historische bronnen.

Op 16 juli 1927, geïnspireerd door de zionisten, werd de Vereening voor Joodsche Belangen in Nederlandsche Indië opgericht. De volgende notulen zijn van de eerste vergadering, gehouden in het achterste auditorium van Maison Versteeg te Weltevreden.

In de vergadering, die was samengekomen ter gelegenheid van de aankomst van Br. Goldstein, werd er besloten om een sociëteit/club/organisatie/vereniging voor de bescherming van de Joodse belangen in Nederlands-Indië op te richten en het voorlopige bestuur werd gekozen bij acclamatie. Het Voorlopige Bestuur onderging een kleine verandering omdat Mr Smalhout vond, vanwege persoonlijke redenen, dat hij niet een dergelijke functie bij algemeen goedkeuren kon aanvaarden, en hij werd vervangen door Mej. Van Gelder.

De spreker wenste in de eerste plaats een korte terugblik te geven op de pogingen die in de afgelopen 12 jaar gemaakt zijn om een Joodse Vereniging in Nederlands-Indië op te richten. Zo'n 12 jaar geleden werd in Batavia een Joodse vereniging opgericht. De levensduur was zeer beperkt. We gaan niet in op de redenen waarom, maar de spreker denkt wel dat de religieuze achtergrond en principes van deze vereniging de reden was van de korte levensduur.

Enkele jaren later werden er pogingen ondernomen om een zionistische organisatie op te richten in Batavia. Deze organisatie kwam er inderdaad, het bestaan was zelfs nog korter. Enkele jaren verstreken waarin er geen pogingen werden gedaan om een Joodse organisatie te stichten totdat in 1922 verschillende Joden hun hoofden bogen over het idee om een organisatie te stichten die voor de Joodse belangen zou opkomen. Er werd besloten om dit te doen, maar het tij zat

tegen. Van de 16 Joden die in het begin lid werden waren er na een paar maanden nog maar 3 over. De reden daarvoor was dat de Joden die vertrokken voor het grootste deel ambtenaren waren, die een nieuwe standplaats kregen. Er werd geen melding gemaakt van een overlevende Joodse organisatie tot enkele maanden geleden toen Dr. Goldstein hierheen kwam om zijn organisatie te promoten.

De campagne was een groot succes en de financiële resultaten waren uitstekend. Op de eerste vergadering met Dr. Goldstein werden de fundaties voor de nieuwe organisatie gelegd.

Het tijdelijk bestuur was al opgezet voor de doelen die in een circulaire waren genoemd. Deze circulaire geeft precies weer wat de Joden in het algemeen denken, zoals te merken is vanwege de vele sympathiebetuigingen die uit oost-, centraal- en west-Java zijn binnengekomen. Dit is een heerlijk teken. Het doel van de vereniging staat zeer duidelijk in de statuten: De Vereniging is opgericht met het doel:

- De bescherming en promotie van de Joodse belangen in het algemeen en voornamelijk voor de Joden die leven in Nederlands-Indië.

De kennisgeving van het oprichten van de Vereniging werd gepubliceerd in een *'Extra-Supplement bij de Javaansche Courant van 22 maart 1928 No. 24'*, en de aanwezigheid van zionisten werd aangekondigd voor het algemene Nederlandse volk (ANRI 1928). De materialen in de archieven die gaan over het zionisme in de kolonie zijn niet uitgebreid, de activiteiten van de gemeenschap worden het meest duidelijk weergegeven in Erets Israël. In 1929 kon de Vereniging gebruik maken van een militair clubhuis in [Weltevreden](#) en in 1932 werd er een Joods Militair Tehuis in Batavia opgericht (Blom en Cahen 2002: 288). Er zijn af en toe wat beelden over Joden die in onconventionele sociale en ideologische categorieën leefden.

In 1930, toen hij naar Batavia reisde om de post van Consul voor Chili te gaan vervullen,

had Pablo Neruda een ontmoeting met een aantrekkelijke blonde Joodse vrouw genaamd Kruzi. Kruzi was een bruid-op-bestelling die gerekruteerd was door een firma die Europese vrouwen koppelde aan rijke Aziatische mannen. Ze zou naar een Chinese handelaar gaan in Batavia en had dat liever dan een maharadja of een prins in Siam. Toen ze aankwam was het een grote tragedie: 'Ze zou in de Rolls-Royce stappen en werd aangehouden door de beambten van de immigratie en werd ondervraagd. Ze moest alles bekennen. De Nederlandse autoriteiten vonden het een grote belediging wanneer zij ging levens als concubine van een Chinees (Neruda 1977: 102–4)'. Naast deze 'anekdote' is het moeilijk om een beeld te krijgen van de loslopende Kruzis in Indië.

In de dertiger jaren werd de Duitse bevolking van Nederlands-Indië steeds actiever in het steunen van het regime van Hitler. De Hirsch Munz Collection van de University of Sydney in Australië bevat ongeveer 80 foto's van Nazi activiteiten in Indië in de jaren dertig en laat beelden zien uit Medan, Padang, Semarang, Malang, Soerabaia en Manado. In de collectie is ook gedetailleerde informatie aanwezig over de Nazi-propaganda in de periode voor de oorlog, waaronder pogingen om sympathiserende artikelen geplaatst te krijgen in de Maleisiale pers^{xvi}. Hoewel de kolonie bezorgd was over de Duitse gemeenschap in Nederlands-Indië sympathiseerden vele Nederlandse onderdanen wel met de politiek van Hitler. De Vaderlandsche Club werd in 1929 opgericht in Medan, en werd in 1934 opgevolgd door de Nederlandse Socialistische Beweging – de NSB (Reid 1979: 39–40). Deze organisaties sluisden geld van de plantages naar pro-Nazi organisaties in Nederland.

De Japanse bezetting

De zelfbenoemde leider van de huidige Joodse gemeenschap vertelde me over zijn ervaringen met de Japanse bezetting en de Indonesische Revolutie. David Mussry werd geboren in Soerabaia op 30 augustus 1930 in het huis van zijn moeder op de Wilhelminalaan^{xvii} (het huis wordt nu gebruikt als een slaapzaal van Garuda Indonesia, maar nog steeds staat de naam J.S. Mussry geëts in een van de kolommen). Hij is Sefardisch, maar noemt zichzelf een Iraakse Jood. Meestal werd deze groep in de koloniale tijd de Bagdadse Joden genoemd. Zijn familie waren Nederlandse onderdanen; dit was zeker niet typerend voor de Bagdadse Joden^{xviii}. Ten tijde van mijn interview (8 februari 2000) woonde David in Jakarta waar hij een reisbureau en een internetcafé had; sindsdien is hij uitgeweken naar zuid-Californië, de streek waar veel van de Sefardische joden uit Indië heen gingen.

Hij herinnert zich de Joodse gemeenschap van koloniaal Soerabaia graag – een ‘leuke en gezellige’ plaats voor buitenlandse oriëntalen en niet-Nederlandse Europeanen, in vergelijking met Batavia. Het was gedurende de Japanse bezetting dat David het belang leerde kennen van het Jodendom.

In maart 1942 werd Nederlands Indië door de Japanners bezet. Voor de Sefardische en Asjkenazische Joden zou er nog één goed jaar zijn voor alles zou veranderen. Japanse soldaten doorzochten huis-na-huis in de Europese buurt, waarbij de huizen van zowel de vriendschappelijke staten (Duits, Frans) als de vijandelijke staten gemarkeerd werden. Eerst onderzochten ze de Armeense buurt, en vroegen de Armeniërs wat zij waren^{xix}. De Armeniërs legden uit dat zij Armeniërs waren, dat ze een eigen land hadden en dat ze al generaties lang in Indië woonden. De Japanners antwoordden dat ze in oorlog waren met landen, en niet met rassen. Mensen zonder ras of land vielen niet in de categorieën van de oorlog en daarom werden de Armeniërs gezien als vrienden. De Armeniërs namen onmiddellijk contact op het

de Joden en adviseerden hen dat ze moesten claimen dat ze gewoon Joden waren, en niet hun echte nationaliteit moesten prijsgeven. De strategie werkte. Alle vijandelijke Europeanen werden geïnterneerd en geplaatst is een afgesloten deel van de stad met uitzondering van de Armeniërs en de Joden, die zich vrij konden bewegen en konden handelen^{xx}. Het goede jaar eindigde in 1943, toen het gerucht ging dat officieren van de Gestapo naar Soerabaia zouden komen. De Nazi's zouden aan de Kempeitai gevraagd hebben: wie hebben jullie gevangen gezet?

De Japanners antwoordden dat dat alle vijandelijke burgers waren met uitzondering van de twee blanke rassen, de Joden en de Armeniërs. De Gestapo was met stomheid geslagen en verordende de onmiddellijke arrestatie van de Joden.

Op 30 augustus 1943 was het de 13^e verjaardag van David Mussry. Het was een goed jaar geweest en de jonge David zou een fiets krijgen en andere mooie cadeaus. De familie Mussry, zoals de meeste Joden in Soerabaia, waren toegewijd aan het Nederlandse bestuur en aangezien de verjaardag van Koningin Wilhelmina op 31 augustus was, zou het verjaardagsfeest voor David een mooie clandestiene gelegenheid zijn om op de koningin te toosten. Te middernacht zongen alle gasten “Lang zal hij leven”, maar bedoelden ‘ze’ en genoten van deze slimme wijze van verzet.

De volgende dag, op 31 augustus 1943, werd de familie opgeschrikt door een telefoontje om 05.45. De waarschuwing was te laat. Japanse soldaten, met bajonetten, bestormden het huis. Ze verzamelden de Joodse mannen, en maakten Joodse ornamenten stuk terwijl ze uitriepen: ‘Yudaya, bakayaro!’ [verdomde Joden!]. Dezelfde middag werden de vrouwen en de kinderen opgehaald met een vrachtwagen en hen werd verteld dat ze nodig waren voor de ondervraging. Degenen die de waarheid vermoedden pakten koffers in. Maar David Mussry nam niets mee, liet zijn verjaarscadeau

achter en één dag na zijn 13e verjaardag werd hij een krijgsgevangene.

Andere Europeanen werden geconcentreerd in een bepaalde gedeelte van de stad, geïnterneerd binnen hun buurt. Maar de Joden werden gestuurd naar de gevangenis van Soerabaia, op de Werfstraat (nu Jalan Klosok). Joden van alle nationaliteiten werden hier samengebracht – Iraki, Duits, Poolse en Nederlands. De mannen werden elders in dezelfde gevangenis onder gebracht, gesegregeerd. Een aardige Ambonese man bracht eten bij de vrouwen en kinderen, en ook het nieuws van de mannen. De Joodse vrouwen klaagden over huiduitslag, en vroegen hem om anti-jeukpoeder dat door de mannen gemaakt werd, te halen; een bedank 'obat khatut'. Khatut is het Arabische woord voor brieven, en verborgen in de blikken met poeder konden deze worden doorgegeven.

Op 15 augustus 1945 volgde de Japanse overgave. David Mussry zat toen in de afdeling voor besmettelijke ziekten van het gevangenisziekenhuis. Er werd gedacht dat hij niet zou herstellen van een ernstige dysenterie veroorzaakt door een amoebe. Maar de Britten brachten medicijnen en rantsoenen, en snel herstelde hij.

De Revolutie was een chaotische tijd voor de Europese burgers – technisch waren ze geen gevangen meer, hoewel de Japanse militairen nog steeds de kampen bemanden. De Britse en Nederlands troepen konden de controle over de kolonie niet gemakkelijk weer terugkrijgen, Indonesiërs kwamen in opstand, in het bijzonder in Soerabaia.

De gevangenis werd nu een veilige plaats waar zowel de Britse als de Japanse troepen de Europeanen beschermden tegen de Republikeinse opstand.

De mannen werden ter bescherming overgebracht naar een kamp nabij Cimahi, bij Bandoeng op West Java.

David, die nu 15 jaar oud was, ging met de mannen mee. In dit kamp leerde hij Arabisch om op die manier de afluisterende Nederlandse nazisympathisanten te omzeilen.

Nadat de Nederlanders opnieuw Batavia en Soerabaia bezetten gingen ook de Joden naar huis en hergroepeerden zich.

Het nieuws over de verschrikkelijke gebeurtenissen in Europa begonnen door te sijpelen naar de Joden in Nederlands-Indië. De Europese Joden gingen naar huis om het lot van hun familie te achterhalen. Voor de achterblijvende Joden was Indonesië een plaats van onzekerheid en onrust tot aan 1949.

De Staat Israël werd gesticht en de Verenigde Staten begonnen uit schuldgevoel ook weer vluchtelingen toe te laten. Er waren dus mogelijkheden. De Joden die Indonesië na de oorlog verlieten keerden niet terug. Het Nederlandse of Indonesische staatsburgerschap werd aangeboden aan de Joden, net zoals aan de nog aanwezige Nederlanders.

In die tijd, in 1949, kon men nauwelijks het idee aanvaarden van een Indonesische onafhankelijkheid met de mensen die eens hadden gediend nu in de leiding van de staat. Dus de familie Mussry koos om in Indonesië te blijven, maar als Nederlandse staatsburgers. Pas met de nationaliseringspolitiek van Soekarno in 1957, en onder dwang van hun moeder, kozen de kinderen Mussry uiteindelijk voor het Indonesische staatsburgerschap. En ondanks de '5 religies' politiek van Indonesië stond op Davids identiteitskaart (KTP) da hij 'Hebrani' was tot aan de verlenging in 1998, toen hij met het oog op rellen geplaatst werd in de toegestane 'Hindu' categorie. Hij was trots om in ieder geval de 'H' te behouden.

Andere Nederlandse Joden beschrijven vergelijkbare ervaringen. Vera de Vries, de auteur van 'The Happy Hooker' (Xaviera Hollander) werd in juni 1943 in Soerabaia geboren uit een Duitse moeder en een Joodse vader. Dat was in het 2^e jaar van de Japanse bezetting. Toen zij twee maanden oud was werden de geallieerde Europeanen in gevangenschap gezet.

Een groep van Duitse verbindingsofficieren

waren kort daarvoor aangekomen in Indië en zij overreden de Japanners om de Joodse gevangenen van de Nederlandse 'Ariërs' te segregeren. De vader van Vera, Mick, werd geclassificeerd als Jood en als kind Vera eveneens. Moeder Germaine, zonder Joods bloed, kon leven onder betere omstandigheden in een niet-Joods kamp. Zij weigerde echter dit 'privilege' en drong aan op verblijf in een ander kamp. Terwijl ze haar kind droeg ging ze naar de rij van de vrouwen die naar het concentratiekamp gingen. Op de muren hing een banier waarop stond BANKSA JEHUDI – Joods kamp (Hollander 2002: 50). Toen ze gevraagd werd hoe de Japanners de Joden van de niet-Joden konden scheiden antwoordde ze; *“Veel mensen die de Joden aangaven waren zelf Joods, aangezien ze werden omgekocht door de Japanners en allerlei beloften kregen... Veel Joodse doctoren – zij waren lid van de Nederlandse Country Club daar – werden en masse opgehaald en werden slechter behandeld dat de Nederlanders in het algemeen en maar weinig Nederlanders weten wat er kampen waren waar dit gebeurde. Gedurende de oorlog was het feit dat ik een Joodse vader heb de reden dat ik opeens volbloed Joods was^{xxii}”*. Deze persoonlijke verhalen worden bevestigd door historische bronnen. Harry Benda, zelfs Joods en geïnterneerd geweest in een kamp op Java, maakt melding van antisemitische artikelen in kranten gedurende de tijd van de bezetting^{xxii}. Gedurende de bezetting was het de krant Asia-Raya waarin Dr. Sam Ratu Langie stelling nam tegen het Jodendom, in de krant Soeara M.I.A.I. waren er artikelen door H. Tjokroaminoto en Umar Said waarin de Joodse invloed op de geallieerden (en vooral de Amerikanen) werd uitgelicht (Benda 1983: 254–55, 272 noot 75; Kowner 1997). Ratu Langie, een christelijke 'nationale held' uit noord Celebes (Sulawesi), voerde dit antisemitisme aan en introduceerde in april 1943 als eerste de “Protocollen van de Ouderen van Zion” bij de Indonesische lezers. De antisemitische campagne in de pers door

de Japan en Nazi Duitsland, werd gelanceerd door een radiotoespraak door de Japanse Kempeitai officier Murare op 2 april. Het werd opgevolgd door twee virulente artikelen uit de pen van Sukarjo Wiryopranoto op 5 en april, waarin hij betoogde dat de oorlog een oorlog van filosofieën was: de Japanse Hakko Ichiu (familiewaarden) tegen het Joodse individualisme (Klinken 1996: 340)^{xxiii}. Van Klinken merkt ook op dat deze artikelen voor de arrestatie van de Joden in Soerabaia geschreven waren, en het artikel van Ratu Langie van 29 april in Asia Raya, waarin de protocollen worden aangehaald, is herdrukt in moderne antisemitische teksten^{xxiv}. Het hedendaagse Indonesische antisemitisme is noch nieuw noch Islamitisch in oorsprong. De Protocollen van de ouderen van Zion, een fabel over Joodse-satanische werelddominatie, werd gemaakt aan het einde van de 19^e eeuw. Het werd gedestilleerd uit alle angsten binnen het Europese christendom over de erosie van de tradities, de verstedelijking en de commercie van de 'moderne' maatschappij (Cohn 1996). In een koloniale maatschappij moesten vooral de 'witten' een vorm van eenheid bewaren, vooral met het oog op het verwerpelijke Europese pauperisme en de 'Indo'-kinderen van gemengd ras. Joden gaven chaos. Ze ondermijnden, waren bolsjewieken den provocateurs. In het Britse Rijk werden de Joden beschuldigd van het verstoren van de koloniën (Cohn 1996: 164–69). Het is niet onredelijk om te veronderstellen dat de Nederlandse antisemieten veronderstelden dat de onzichtbare hand van de Joden (op Tan Malaka, in Moskou) achter de communistische opstand in Nederland van 1926–1927 zat^{xxv}. Uiteindelijk bewees Nederlands antisemitisme meer te zijn dan eenvoudig onsamenvattend. Van de meer dan 140.000 Joden die in Nederland voor de oorlog leefden, werden er ongeveer 107.000 gedeporteerd naar het oosten en er werden er minstens 102.000 vermoord of doodgewerkt in de Nazikampen. De gedeporteerde Joden leidden tot ongeveer 40% van het totale aantal burgerslachtoffers

voor het gehele land. 73% van de Joden in Nederland werd vermoord; ter vergelijking in België was het percentage 40% en Frankrijk 25% (Moore 1997: 2; en Sijes 1976). Er is geen eenvoudige uitleg voor deze feiten. En hoewel de Nederlanders hebben gesteld dat het ontbreken van een echte wildernis waarin het verzet een basis kon vormen, en hoewel ze (het lijkt van) Anne Frank gebruiken als bewijs van de Nederlandse wil om Joden te laten onderduiken, het feit blijft dat Nederland een land was met een bijzonder effectieve kern van nazi-sympathisanten. Het merendeel van de Nederlandse Joden verliet Indonesië aan het einde van de Japanse bezetting. Een aantal Sefardische Joden bleef achter en Joods-Nederlandse soldaten kwamen terug om te strijden met de Indonesische nationalistten ten tijde van twee 'politieke acties'.

De soldaten verenigden zich om de zionistische zaak te ondersteunen en waren actief in Nederlands Indische Zionistenbond (ANRI 1948). De Joodse soldaten, middels hun 'Joodse Geestelijke Zorg' initiatief, deden veel om de gemeenschap te rehabiliteren (Brasz 2002: 374–76). Op 22 maart 1953 werd er een 'Zionistische Organisatie' opgericht als opvolger voor de Vereniging voor Joodsche Belangen. In een brief in het bahasa Indonesia aan het kabinet van Soekarno boden acht mannen die de 'Joodse gemeenschap van Indonesië' vertegenwoordigden aan om te dienen als informeel adviseur voor Joodse zaken in Indonesië^{xxvi}. Het World Jewish Congress (WJC) was in contact met deze organisaties. Na de oorlog onderzocht het WJC de gemeenschap en vond 750 individuen in Batavia, 500 in Soerabaia, 250 in Bandoeng en een paar honderd mensen verspreid over de archipel. Na 1957 en de uitvoer van de Nationalisatiepolitiek van Soekarno werd de gemeenschap kleiner, en de WJC vond nog maar 30 families die in Jakarta woonden, vrijwel geen activiteiten in Bandoeng en in Soerabaia 'een paar Oriëntaalse Joden van de oudere generatie die

nog steeds de Joodse tradities volgen' (Schwarzbart 1957).

Modern Indonesië: van Gestok tot Gestapu

De 'Nieuwe Orde' van Soeharto maakte gebruik van vele oude en aanwezige afkeren. Vanaf het begin probeerden de Soekarno-aanhangers om de gefaalde coup van de communisten te associëren met de Nazi's. Soeharto refereerde aan de coup en de moorden op de generaals van de Gerakan Satu oktober [October 1st Movement], afgekort tot Gestok. Anti-Soekarno activisten, op de hoogte met het potentieel van het hebben van een vermoeden dat er neonazi's zijn, stonden op de term Gestapu. Arief Budiman herinnert zich: '*Entah pada sore itu juga, atau beberapa hari setelahnya, kita bersepakat menamakan gerakan itu Gestapu. (Sebelumnya disebut G-30-S PKI.) Tujuannya supaya diasosiasikan dengan Gestapo di Eropa. Kami mengontak teman2 wartawan minta mereka menyebarkan istilah ini. Segera istilah ini Gestapu menjadi populer*'^{xxvii} – Ik herinner me niet of het die middag [1 oktober 1965] was of een paar dagen later toen we besloten om de beweging Gestapu^{xxviii} te noemen (voordat ze G-30-S PKI werd). Het doel was het te verbinden met de Gestapo in Europa. We namen contact op met bevriende journalisten en vroegen hem om deze term te gaan verspreiden. Onmiddellijk werd de term populair.

Figuur 3 Soekarno (rechts)

Soekarno kreeg een reprimande van General A.H. Nasution en anderen en de terminologie werd officieel veranderd naar het huidige *September Tigapuluh* (30th September Movement).

Ironisch genoeg waren de meest productieve moordenaars in de nasleep van de coup de jeugdafdeling van de Oost Java Nahdatul Ulama (NU), en zij namen de naam ook van de inspirerende Nazi ideologie. Yusuf Hasyim, oom van President Abdurrahman Wahid en in de vroege 60er jaren hoofd van Ansor, de jeugdafdeling van de NU, sprak met me in augustus 1999: 'In die tijd [1964] hadden we een vergadering en verschillende discussies, om uit te zoeken hoe.... We zochten uit hoe Hitler, nadat we Mein Kampf gelezen hadden, we zochten uit hoe de theorie was om macht op te bouwen/ We bestudeerden hoe Hitler de Nazi-partij had opgebouwd waardoor hij de macht kon grijpen. We dachten dat aangezien de communisten zo zouden zijn in Indonesië, we ze ook zo tegemoet moesten treden. En dus was het toen dat we de BANSER [Barisan Ansor Serba Guna] oprichtten. In deze BANSER, door Hitler's Mein Kampf, leerden we hoe we de krach in mensen wakker konden schudden en een bedreigende kracht

konden weerstaan. Dus feitelijk was de BANSER ongeveer hetzelfde als de Hitler Jeugd^{xxix}. Het regime van Soeharto maakte van geweld een politiek instrument terwijl tegelijkertijd alle discussies met onderdanen over dit geweld door de SARA wetten verboden werd. Het is een klein wonder dat Joden een gemakkelijk en veilig doelwit waren in de zich verspreidende antisemitische literatuur zoals opgemerkt werd door vele studenten in de 80er en 90er jaren. De publieke mening tegen minderheden (Chinees, christenen) werd omgebogen en omgezet in antisemitisme. Tot aan nu zijn er maar weinig analyses gemaakt over het moderne antisemitisme in Indonesië (Bruinessen 1998).

Slechts weinige van de antisemitische teksten zijn oorspronkelijk geschreven door de Indonesiërs, maar die dat wel zijn, zijn interessant. Een recent verschenen boek probeert de Zionistische hand aan te tonen in het vormen van de semi-seculaire staatsideologie Pancasila door het gebruik van de commutatieve theorie van de Hebreeuwse invloed (Soekarno werd beïnvloed door Joden als Kemal Attaturk en A. Baars) (Thalib 1999).

De boeken van Ridwan Saidi zijn al genoemd. Deze boeken suggereren allemaal een Zionistische-Vrijmetselaar-Theosofische samenzwering – belachelijk wanneer men zich de plaatsen herinnert waar Israël Cohen sprak in de 20er jaren. Twee teksten, een van Moslim origine en een christelijke tekst, beschrijven de synagoge in Soerabaia (Baharun 1997: 33–35; Adiatmo, 1998: 35–46). Mohammad Baharun beschreef 20 families, oftewel 67 mensen, die daar het geloof volgden. Indrianto Adiatmo bericht dat de Joden er plaatselijk gewoonlijk 'orang Arab' worden genoemd. Geen van de boeken is opruiend van aard. De antisemitische publicaties bleven een niche market tot aan 1999, toen in een interview Soeharto de Joden de schuld gaf van zijn val^{xxx}.

Conclusie

Een belangrijke vraag is de vraag over de zichtbaarheid. Waarom werden de West Indische koloniën bemoedigd om Joodse vestigingen te hebben (en tegenwoordig onderzoek verrichten naar deze vestigingen), terwijl in Oost-Indië de Joodse gemeenschap actief werd ontmoedigd? Dat is voor een deel gerelateerd aan de geschiedenis van de Sefardisch-Asjkenazische relaties binnen Nederland. Het is ook verbonden aan de 18^e en 19^e-eeuwse kennis over 'Indonesië' die de archipel plaatste op de voorhoede van de beginnende strijd tussen twee pilaren van de beschaving – Semitisch en Indo-Europees. (Hadler 2000: 333–41). Het is ook verbonden aan het vroege begrip over Semieten en de angst dat de Joden wellicht beter zouden samenwerken met de Moslims in Indië dan de Nederlanders^{xxxix} Verder werden de ideologische rechtvaardigen gemakkelijk onderhouden door 'Nieuwe Orde' en eenvoudig verplaatsbaar antisemitisme^{xxxix} Wanneer het geweld van de late 60er jaren wordt opgehangen aan een anticomunistische kapstok, dan is de racistische retoriek van 1998 een echo gevuld met antisemitisme. Chinezen worden neergezet als anti-nationalisten, uitvoerders van werk dat door de lokale bevolking werd gedaan en veroorzakers van kapitaalvlucht. Zulke duistere 'samenzweerders' en 'lokale uitbuiters' zijn zowel stereotypen voor Joden als voor Chinezen. Natuurlijk hadden de zuidoost-Aziaten een veel langere ervaring met de Chinese contacten dan met de Joodse interactie. Echter, met de blik op de door de staat gesanctioneerde stilte wanneer het tot discussies over de Chinezen kwam, was de anti-Chinese retoriek verhuld als antisemitisme uit de tijd van Soeharto. Sinds 'Jood' 'Chinees' werd gedurende de Nieuwe Orde werden de echte Joden onzichtbaar voor de onderzoekers; 'verdwenen' schrijft James Siegel. De 'Jood' was nooit een belangrijk plaatselijk beeld geweest in de Indonesische literaire lezingen. De Koopman van Venetië werd eerst vertaald

in Indonesisch, in een samenvatting, in 1932, *Remy Sylado's Cabaukan: hanya sebuah dosa* plaatst Joden in de context van koloniaal Indonesië en Ridwan Saidi's *Diburu Mossad* vertelt het verhaal over een jonge Indonesische moslim activist met zijn Joodse vriendin die door de Mossad over de globe achtervolgd worden. Indonesiërs zien de Joden vaak niet als een vleesgeworden wezen.

Figuur 4 Synagoge Soerabaia

Dat de synagoge van Soerabaia nog nooit is aangevallen (ten tijde van het maken van dit essay – RAS), ondanks een prominente Ster van David op het gebouw en dit beeld besproken is in studies op plaatselijke Islamitische Staatsuniversiteit, geeft aan dat de Indonesiërs er goed in zijn om het concept Yahudi als een buitenaards en internationaal figuur te zien en niet als een lokaal figuur. Maar de eigenaar van de synagoge is inmiddels vertrokken en naar de Verenigde Staten gegaan, en de ster is verwijderd. In de context van Amerikaanse anti-Islamitische acties moet de inkrimpende Joodse gemeenschap van Soerabaia zich wel afvragen wanneer hun gemeenschap en de synagoge een doelwit gaan worden (en dit is al het geval geweest, de synagoge is vernietigd – RAS)^{xxxix}

Department of South and Southeast Asian Studies
University of California, Berkeley
DSSEAS 7233 Dwinelle Hall
Berkeley, CA 94720-2520
USA
Email: hadler@berkeley.edu

Appendix 1

Joodse populatie van Nederlands-Indië, als een onderdeel van de Europese populatie

	West Java	Midden Java	Yogyakarta	Soerakarta (Solo)	Oost Java	Sumatra	Borneo	Celebes	Andere eilanden
Man	228	89	24	6	190	76	12	19	0
vrouw	175	68	10	3	142	45	2	5	1

Zie het Indisch Verslag uit 1933, Deel II, 'Statistisch Jaaroverzicht Nederlandsch-Indië over het jaar 1932, Uitkomsten van de Volkstelling 1930, Europeesche Bevolking, III'. Dit vertegenwoordigde minder van 0,5% van de Europese bevolking in Indië. Nog bijzonderder was het onderzoek naar religieuze groepen binnen deze gemeenschap:

Van de 1095 'Israëlitische' Europeanen werden er 15 gecategoriseerd als Nederlands-Israëlitische Joden, 6 als Portugees-Israëlitische Joden, 1061 waren gewoon Joden en 13 respondenten waren Zionisten (Blom en Cahen 2002: 288).

Bronnen

Adiatmo, Indrianto. 1998. *Komunitas Yahudi di Surabaya dengan kehidupan Yudaisnya*. Jurnal Teologi GEMA Duta Wacana 53: 35–46.

Alghozali, Amal et. al. 1999. *Wawancara khusus dengan Pak Harto*. Siar, 19–25 April, pp. 12–19.

Anwar, M. Thoha. 1992. *Syetan Yahudi dan Bantuan Belanda*. Jakarta: Kalam Mulia.

Asvabahu [Vajiravudh the King of Siam]. 1914. *The Jews of the orient*. Bangkok: Siam Observer Press. Reprint.

Baharun, Mohammad. 1997. *Isu Zionisme Internasional*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Benda, Harry J. 1983. *The crescent and the rising sun: Indonesian Islam under the Japanese occupation, 1942–1945*. Dordrecht: Foris Publications. Reprint.

Benjamin, J.J. 1859. *Eight years in Asia and Africa from 1846 to 1855*. Hanover: The Author.

Bieder, Joan. 2003. *Jewish identity in Singapore: cohesion, dispersion, survival*. In *India, Singapore, Hong Kong and Shanghai: identities of Baghdadi Jews of the diaspora*. Menlo Park CA: Sino-Judaic Institute. Occasional Paper no. 4, pp. 29–45.

Blom, J.C.H. and Cahen, J.J. 2002. *Jewish Netherlanders, Netherlands Jews, and Jews in the Netherlands, 1870–1940*. In J.C.H. Blom et. al. (eds), *The history of the Jews in the Netherlands*. Portland OR: Littman Library of Jewish Civilization.

Bodian, Miriam. 1997. *Hebrews of the Portuguese nation: conversos and community in early modern Amsterdam*. Bloomington IN: Indiana University Press.

Brakel, L.F. 1975. *Een Joodse bezoeker aan Batavia in de jaren zestig van de vorige eeuw/A Jewish visitor at Batavia in the 1860's*. Studia Rosenthaliana 9 (1): 63–89.

Brasz, F.C. 2002. *After the Second World War: from 'Jewish Church' to cultural minority*. In J.C.H. Blom et al. (eds), *The history of the Jews in the Netherlands*. Portland OR: Littman Library of Jewish Civilization.

- Bruinessen, Martin van. 1998. *Yahudi sebagai simbol dalam wacana pemikiran Islam masa kini*. Jurnal Teologi GEMA Duta Wacana 53: 109–25.
- Champagne, Jessica and Teuku Cut Mahmud Aziz. 2003. *Komunitas Yahudi Surabaya: riset mahasiswa*. Relief: Journal of Religious Ideas 1 (1): 77–88.
- Cohen, Israël. 1925. *The journal of a Jewish traveller*. London: John Lane, the Bodley Head Limited.
- Cohen, Mark. 1996. *Islam and the Jews: myth, counter-myth, history*. In Shlomo Deshen and Walter P. Zenner (eds), *Jews among Muslims: communities in the precolonial Middle East*. New York: New York University Press.
- Cohen, Robert (ed.). 1982. *The Jewish nation in Surinam: historical essays*. Amsterdam: S. Emmering.
- Cohn, Norman. 1996. *Warrant for genocide: the myth of the Jewish world conspiracy and the protocols of the elders of Zion*. London: Serif.
- Creveld, van. 1926. *Een nieuw Joodsch blad*. Erets Israël (Het Joodsche Land), 9 September/1 Tischri 5687: 1–4.
- Dinuth, Alex. 1997. *Dokumen Terpilih Sekitar G. 30.S/PKI*. Jakarta: Intermasa.
- Embree, Edwin R. et al. 1934. *Island India goes to school*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fasseur, C. 1994. *Cornerstone and stumbling block: racial classification and the late colonial state in Indonesia*. In Robert Cribb (ed.), *The late colonial state in Indonesia: political and economic foundations of the Netherlands Indies, 1880–1942*. Leiden: KITLV Press.
- Forrest, Thomas. 1792. *A voyage from Calcutta to the Mergui archipelago, lying on the east side of the Bay of Bengal*. London: J. Robson.
- Gedenboek van de Vrijmetselarij in Nederlandsch Oost-Indië 1767–1917*. 1917. Semarang-Soerabaia-'s-Gravenhage: G.C.T. van Dorp & Co.
- Gelder, B. van. 1920. *De vestiging der eerste Nederlandsch-Israëlitische gemeente in Batavia*. Vragen van den dag 35: 701–7.
- Gilman, Sander. 1991. *The Jew's body*. London: Routledge.
- Glaser, J. 1991. *Joden in Nederlands-Indië/Indonesië voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog*. Moesson 36 (2 & 3): 30–33; 29–32.
- Gleek, Lewis E. 1991. *The history of the Jewish community of Manila*. Privately published.
- Hadler, Jeffrey. 2000. *Places like home: Islam, matriliney, and the history of family in Minangkabau*. PhD thesis. Cornell University.
- Hamonic, Gilbert. 1988. *Milieux marchands et tentatives commerciales: note sur la communauté Juive de Surabaya*. Archipel 36: 183–86.
- Harris, Zahakir. 1963. *Gestapo dan Jahudi*. Medan: Firma Tjerdas.
- Hefner, Robert W. 1997. *Print Islam: mass media and ideological rivalries among Indonesian Muslims*. Indonesia 64 (October).
- Hirschfeld, Magnus. 1935. *Women east and west: impressions of a sex expert*. London: William Heinemann (Medical Books) Ltd.
- Hollander, Xaviera. 2002. *Child no more: a memoir*. New York: Regan Books.
- H[irschel], L. 1929. *Joden in Nederlandsch-Indië*. In D.G. Stibbe and J. Stroomberg (eds.), *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff: 614–16.
- Husaini, Adian (ed.). 1999. *Zionis Israël Prek: Pergolakan Umat Islam Indonesia Melawan Zionis Israël*. Jakarta: KISDI.
- Israël, Jonathan I. 1998. *European Jewry in the age of mercantilism, 1550–1750*. London: Littman Library of Jewish Civilization. 3rd edition.
- Kalff, S. 1923. *Joden in Oost- en Westindie*. De Indische Gids 45 (2): 699–715.
- Kalff, S. *Joden op Java*. De Vrijdagavond 1: 341–5.
- Kartomi, Margaret J. 1999. *Singapore, a South-East Asian haven: The Sephardi-Singaporean liturgical music of its Jewish community, 1841 to the present*. Musicology Australia 22: 3–17.

- Kessler, Clive S. 1999. *A Malay diaspora? Another side of Dr. Mahathir's Jewish problem*. *Patterns of Prejudice* 33 (1): 23–42.
- Klinken, Geert Arend van. 1996. *Migrant moralities: Christians and nationalist politics in emerging Indonesia, a biographical approach*. PhD thesis. Griffith University.
- Kowner, Rotem. 1997. *On ignorance, respect and suspicion: current Japanese attitudes towards Jews*. Jerusalem: Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism.
- Kurlantzick, Joshua. 2004. *Jihad in Jakarta: even in relatively tolerant Indonesia, the radicals are making steady and worrisome progress*. *Commentary* 117 (5): 49–52.
- Langevoort, H.L. 1894. *Archeologie ia itoe ilmoe zaman dihoeloekala tentang kaum Jisrael dan negerinja*. Rotterdam: D. van Sijn & Zoon.
- Leifer, Michael. 1989. *Anti-Semitism without Jews: the Malaysian example*. In Serge Libermans (ed.), *The Jews and Asia: old societies and new images*. Melbourne: Asia Pacific Jewish Association, World Jewish Congress, pp. 62–65.
- Leifer, Michael. 1994. *The peace dividend: Israel's changing relationship with South-East Asia*. London: Institute of Jewish Affairs. Research Reports #1.
- Liddle, R. William. 1996. *Media Dakwah scripturalism: one form of Islamic political thought and action in New Order Indonesia*. In Mark Woodward (ed.), *Toward a new paradigm: recent developments in Indonesian Islamic thought*. Tempe AZ: Arizona State Southeast Asian Studies.
- Lubavitch. 1992. *High holidays in Jakarta and Surabaya*. Lubavitch International, 11 Nissan 5752: 11.
- Malaka, Tan. 1951. *Madilog: materialisme, dialektika, logika*. Djakarta: Widjaya.
- Marshall, David. 1986. *Foreword*. In Eze Nathan, *The history of Jews in Singapore (1830–1945)*. Singapore: HERBILU Editorial & Marketing Services.
- Moeis, Abdoel. 1950. *Hikajat Moedechai: pemimpin Jahudi*. Bandung: Badan Penerbitan G. Kolff & Co.
- Moore, Bob. 1997. *Victims and survivors: the Nazi persecution of the Jews in the Netherlands 1940–1945*. London: Arnold.
- Nathan, Eze. 1986. *The history of Jews in Singapore (1830–1945)*. Singapore: HERBILU Editorial & Marketing Services.
- Natsir, M. 1982. *Hidupkan solidaritas kita pada bangsa Palestina*. Jakarta: Mesjid Agung Al-Azhar, pp. 6–20.
- Neruda, Pablo. 1977. *Memoirs*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Pujangga Nusantara. 1999. *Reformasi total menuju Indonesia baru*. Jakarta: Lembaga Penkajian Reformasi.
- Reid, Anthony. 1979. *The blood of the people: revolution and the end of traditional rule in northern Sumatra*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Reid Anthony. 1997. *Entrepreneurial minorities, nationalism, and the state*. In Daniel Chirot and Anthony Reid (eds), *Essential outsiders: Chinese and Jews in the modern transformation of Southeast Asia and Central Europe*. Seattle: University of Washington Press, pp. 33–71.
- Saidi, Ridwan. 1993. *Fakta dan data Yahudi di Indonesia dan refleksi kritis perdamaian PLO-Israel*. Jakarta: Lembaga Studi Informasi Pembangunan.
- Saidi, Ridwan. 1994. *Fakta dan data Yahudi di Indonesia jilid II (serta operasi kaum Westernis, Orientalis, dan spionase intelektual Snouck Hurgronje di Indonesia)*. Jakarta: Lembaga Studi Informasi Pembangunan.
- Saidi, Ridwan. 1996. *Diburu Mossad*. Jakarta: Lembaga Studi Informasi Pembangunan.
- Saphir, Jacob. 1874. *Even Safir, yesavev Admat Ham (masa' Mitsrayim) Yam Suf, Hadre Teman, Mizrah Hodu kulo, Erets ha-hadashah Ostralya u-teshuvato ha-ramatah Yerushalayim*. Vol. 2. Mainz: Buchdruckerei van J. Brill.

- Sarkissian, Margaret. 1987. *Armenians in South-East Asia*. Crossroads 3 (2–3): 1–33.
- Schwarzbart, Isaac I. 1957. *The rise and decline of Jewish communities in the Far East and Southeast Asia: the uniting role of the World Jewish Congress*. New York: World Jewish Congress Organization Department.
- Shakespeare, William. 1948. *Saudagar Venezia*. Translated by K. St. Pamoentjak. Djakarta: Balai Poestaka. 2nd edition.
- Shakespeare, William. 1950. *Saudagar Venezia*. Translated by Trisno Sumardjo. Djakarta: Jajasan Pembangunan.
- Shanson, Lindsey. 1993. *Strangers in paradise*. Jerusalem Report, 18 November, p. 32.
- Shanson, Lindsey. 1994. *Indonesian Jews: 5,000,000 to 1*. Points East 9 (1): 12–13.
- Siegel, James T. 2000. *Kiblat and the Mediatie Jew*. Indonesia 69: 9–40.
- Sijes, B.A. 1976. *The position of the Jews during the German occupation of the Netherlands: some observations*. Acta Historiae Neerlandicae 9: 170–92.
- Statuten en huishoudelijk reglement van de Vaderlandsche Club*. 1933. Batavia: Drukkerij Emmink.
- Suwanagul, Kasem. 1989. *The emergence of stereotypes: the evolution of the Thai image of the Jews*. In Serge Liberman (ed.), *The Jews and Asia: old societies and new images*. Melbourne: Asia Pacific Jewish Association, World Jewish Congress, pp. 50–54.
- Sweeney, Amin. 1999. *The rhetoric of practising ethnicity*. Indonesia and the Malay World 27 (78): 96–121.
- Thalib, Muhammad and Awwas, Irfan S. 1999. *Doktrin Zionisme dan ideologi Pancasila: menguak tabir pemikiran politik Founding Fathers RI*. Yogyakarta: Wihdah Press.
- Tim Pustaka Cidesindo (eds). 1999. *Yahudi dan jurus maut Gus Dur*. Jakarta: Pustaka Cidesindo.
- Touwen-Bouwsma, Elly. 1997. *Japanese minority policy: the Eurasians on Java and the dilemma of ethnic loyalty*. In Peter Post and Elly Touwen-Bouwsma (eds), *Japan, Indonesia, and the war: myths and realities*. Leiden: KITLV Press, pp. 31–50.
- Trocki, Carl A. 1999. *Opium, empire, and the global political economy: a study of the Asian opium trade, 1750–1950*. New York: Routledge.
- Vaderlandsche Club*. 1929. Weltevreden: G. Kolff & Co.
- Wasfi, Mustafa Kamal. 1992. *Strategi Rasulullah menghadapi ulah Yahudi*. Translated by Abdulkadir Mahdamy. Solo: Pustaka Mantiq.
- Westenenk, L.C. 1986. *Diary concerning the Armenian mission*. Armenian Review 39 (1): 29–89.

Archieven

Indonesian National Archive

- ANRI Bt. 15 maart 1928 no. 32.
- ANRI Mailrapport #1162/48, 22 August 1948.
- ANRI Kabinet Presiden No. 1355, bundel XII-4-53, 1953.

University of Sydney

Archive of Australian Judaica. Hirsch Munz collection, box 3, folder 4.

Websites

- http://eamusic.dartmouth.edu/larry/misc_writings/jew_indonesia/surabaya.html
- <http://www.bh.org.il/Communities/Archive/indonesia.asp>
- <http://www.worldjewishcongress.org/communities/world/asia-oceania/indonesia.cfm>
- <http://www.jewishgen.org/cemetery/asia-pac-ind/indonesia.html>

ⁱ Clive Sinclair, aangehaald in Gilman (1991: 242)

ⁱⁱ Terwijl ik dit project in 1998 vorm gaf hebben zowel Benedict Anderson en James Siegel mijn oorspronkelijke opzet gelezen en becommentarieerd. De titel was 'Translations of antisemitism: violence and minorities in Indonesia'. Professor Siegel gebruikte eveneens vele van de bronnen in mijn opzet in zijn fascinerende en inspirerende artikel 'Kiblat and the Mediatic Jew,' Siegel (2000). In 1999 werd het voorlopige onderzoek in Indonesië financieel mogelijk gemaakt door een gift van de Harry Frank Guggenheim Foundation. Open lezingen over het Jodendom aan de Islamitische Staatsuniversiteit in Jakarta en het Instituut DIAN/Interfidei in Yogyakarta in 1999 en 2000 hielpen mij om mijn ideeën vorm te geven. Een versie van dit paper werd gegeven aan het panel Hidden Forces: Lost Histories of the Netherlands East Indies tijdens de AAS Jaarvergadering, San Diego, 12 maart 2000. Terwijl ik onderzoek deed kreeg ik hulp en onderzoeksmaterialen van Michael Leifer and Moshe Yegar en van Dadi Darmadi, Guy Sharett and Daniel Ziv met contacten in Jakarta. helped with contacts and concepts in Jakarta.

In Berkeley was de correspondentie met Joan Bieder, Raimy Che-Ross, Matthew Cohen, Djoko Pitono Hadiputro, Margaret Kartomi, Didi Kwartanada, en Arjan Onderdenwijngaard essentieel om de gedachten voor dit onderwerp vorm te geven. Marianne Dacy van het Archive of Australian Judaica, University of Sydney, verdient mijn diepste dankbaarheid vanwege het toegankelijk maken van de Hirsch Munz Collectie. Boven alles was de vriendschap en hulp van de historicus Langgeng Sulisty Budi van het Nationale Archief in Jakarta dusdanig dat het onderzoek niet alleen mogelijk was, maar ook een genoegen was om uit te voeren.

ISSN 1363-9811 print=ISSN 1469-8382 online=04=940291-23# 2004 Editors, Indonesia and the Malay World
DOI: 10.1080=13639810500031012 Indonesia and the Malay World, Vol. 32, No. 94, November 2004

ⁱⁱⁱ Novelle door Saidi (1996) illustreren zijn claims, waarin het netwerk van de Theosofische Joden uit het koloniale tijdperk tot aan de late 70er jaren wordt gevolgd, in de vorm van een romance tussen een Joodse vrouw en een Indonesische Islamitische activist.

^{iv} Voor een analyse van deze artikelen zie Liddle (1996) en Hefner (1997). Geen van de artikelen zet de context van het Islamitische antisemitisme na 1970 in een historisch perspectief.

^v Deze maandelijkse krant werd voor het eerst in Padang gepubliceerd en verscheen later vanuit Bandoeng. De krant werd in 1942 tijdens de Japanse bezetting beëindigd.

^{vi} David Mussry, de sjammes van de Joodse gemeenschap van Jakarta en Rivka Sayers, die de synagoge in Soerabaia onderhield, zijn beiden naar de VS geëmigreerd.

^{vii} De relaties tussen de Joden uit Singapore en die in Penang, Batavia, en Soerabaia worden besproken in Nathan (1986: 171–77).

^{viii} Zie Lubavitch (1992). Natuurlijk was de gemeente niet zo vervallen als de Lubavitchers claimden, en het bezoek is tegenwoordig zo goed als vergeten.

^{ix} Interview met Rivka Sayers in de synagoge in Soerabaia (Jalan Kayoon 4–6). Onder hevige kritiek kwam de President terug op zijn eerdere belofte om relaties met Israël aan te gaan, er daarmee kwam er ook geen menige jonge Israëlitische toeristen naar Indonesië op gang. Daarbij is aan te tekenen dat groepen Israëlitische toeristen twee Indonesische plaatsen bezoeken: Bali en Tanah Toraja

^x James T. Siegel heeft ook een rol gespeeld in de bevestiging dat de Joden in Indonesië niet zichtbaar waren en van weinig belang. Hij stelt: 'Praktische gesproken zijn er geen Joden in Indonesië' [p. 9], en gaat door met 'Zodra de Jood in Indonesië verschijnt, verdwijnt hij' [voetnoot 36 p. 25] en concludeert, 'Het is niet verwonderlijk om antisemitisme zonder Joden te vinden' [p. 40]. Siegel (2000).

^{xi} De datum van het bezoek van Saphir aan Batavia is bevestigd door L.F. Brakel (1975: 88–89).

^{xii} Voorlopige vertaling door Yeheshva Shay Sayer, april 2003. Verder vertalingsadvies door Paul Hamburg, April 2004.

^{xiii} El 1.3: p 1, 8 Nov '26. Over deze loge zie Gedenkboek (1917).

^{xiv} In 1930 maakte de onder categorie van de Joden een entree onder de Europeanen in de koloniale volstelling. Ik dank Siddharth Chandra voor het onder de aandacht brengen van dit feit. De data van deze volstelling is toegevoegd.

^{xv} De Nationale Bibliotheek van Jakarta is groter, en de tijdschriften gaan door tot 1942. Ik heb niet de kans gehad om deze exemplaren te bekijken.

^{xvi} Hirsch Munz Collectie, box 3 folder 4.

^{xvii} Mussry claimt dat hij publiekelijk de rol van 'Indonesische Jood' in een artikel in het Jerusalem Report heeft aangenomen, en hij heeft me gevraagd om het Report te corrigeren aangezien hij neergezet wordt als een slachtoffer van het Indonesische antisemitisme. Er wordt geen antisemitisme gericht op de Indonesische Joodse gemeenschap, stelt hij. Zie Shanson (1993: 32). Mussry's naam wordt in het artikel genoemd maar hij is niet de focus van het artikel.

^{xviii} Het is goed mogelijk dat hij een onderdaan bedoelde in plaats van een Nederlands burger, een eer die werd toegewezen aan de 'Aziatische buitenlandse' inwoners van Indië. Na de Revolutie werd hen het burgerschap

aangeboden. Voor een jonge jongen kan dit verwarrend geweest zijn. De 'Bagdadse joden' zoals de Mussry's zullen waarschijnlijk geïdentificeerd zijn als Arabische Vreemde Aziaten, zie Fasseur (1994).

^{xix} Over deze gemeenschap zie Sarkissian (1987). Overigens had een buitenlandse observant van de Armeense genocide zijn koloniale tour als Assistent Resident in West Sumatra net beëindigd, zie Westenenk (1986).

^{xx} De Japanners waren net zo onzeker in hun handelen betreffende de Indo-Europese gemeenschap. See Touwen-Bouwsma (1997).

^{xxi} Interview met De Vries, Xaviera Hollander, in Berkeley, 13 juni 2002.

^{xxii} Door een nu legendarisch verhaal weten we dat het de tijd in de gevangenis voor Benda was en zijn gesprekken daar met een andere Jood, William Wertheim, die hem ervan overtuigden om een academicus te worden.

^{xxiii} 'Hakko Ichiu' is waarschijnlijk beter vertaald met 'eenheid' van door 'familiewaarden'.

^{xxiv} 'Judaïsme' verscheen in Media Dakwah en Saidi (1993: 85–98). Ratu Langie was niet de eerste Indonesische tekst over de Joden, zie de goedaardige Langevoort (1894).

^{xxv} Een logische plaats waar we het Nederlands koloniaal antisemitische kunnen vinden is in de publicaties van de Vaderlandsche Club. Zoals eerder al betoogd is, was deze organisatie de leidende donor voor de Nederlandse Nazi Partij – NSB. Vaderlandsche Statuten (1933).

^{xxvi} De brief geeft een opsomming van de 8 leden van het bestuur en werd ondertekend door F. Dias Santilhano (voorzitter) en I. Khazam (secretaris). ANRI (1953).

^{xxvii} Boodschap geplaatst in Edward Aspinalls e-mail lijst, 27 april 2004, 'Subject: [I-Discussion] Arief Budiman: Gestapu naar Gestok.'

^{xxviii} Zie de documenten bevattende 'Nawaksara' verzameld in Alex Dinuth, Dokumen Terpilih sekitar G.30.S/PKI, Jakarta: Intermasa, 1997

^{xxix} 'Waktu itu kita mengadakan pertemuan, sih, diskusi berapa kali, bagaimana cara . . . kita mempelajari bagaimana Hitler, itu, 'Mein Kampf'-nya Hitler. . . Kita mempelajari teori Hitler, buku Hitler yang terkenal namanya 'Mein Kampf'. . . itu teori bagaimana membawa kekuasaan, kekuatan. Jadi bagaimana Hitler membangun kekuatan Nazi menjadi bisa berkuasa. Kita berpendapat, karena komunis terlalunya 'begitu' di Indonesia, maka kita harus menghadapinya dengan 'begitu' pula. Ah, disitulah kita mendirikan Banser. Banser ini, itu di Mein Kampfnya Hitler itu, kita pelajari bagaimana kita membangun kekuatan masyarakat, untuk menghadapi kekuatan yang mengancam. Jadi sebenarnya Banser itu soalnya hampir sama dengan Hitler Jonker.' Uit mijn interview met Yusuf Hasyim, 19 augustus 1999. Ik was niet op zoek naar deze informatie, het interview was voor een ander project, en ging over de moorden op Oost-Java 1965–66.

^{xxx} Niet mijn vertaling –Hadler:

SI: Gebaseerd op uw eigen observaties, denkt u dat er een samenzwering was achter uw val? Was het een samenzwering op internationaal niveau?

S: Het was een samenzwering van de Zionisten. De regering van Indonesië lette niet goed op met betrekking tot de systematische en tactische manoeuvres van de Zionisten. De Zionisten wisten altijd wie hun vijanden waren en er zijn twee krachten die ze met aandacht observeren. De eerste is het gele gevaar van de Chinezen. Zij verspreiden zich van het vaste land van China over elke natie. Hun politieke, sociale en economische omstandigheden zijn altijd een bedreiging. De tweede bedreiging is de opkomst van de Islam in Centraal Azië, Zuidoost Azië, het Midden Oosten en zelfs een aantal Europese landen.

SI: Wat heeft dat met ons te maken?

S: Indonesië is geen Islamitische staat maar het grootste deel van de bevolking is Islamitisch. Dat is een grote kracht die de Zionisten kennen. We hebben de opbrengsten van 32 jaar ontwikkeling en groei benut. Onder andere werd de inflatie laag gehouden, het BNP groeide, de armoede nam af, we werden zelfredzaam in de rijstproductie en zelfs export werd bereikt en de educatie en de volksgezondheid werden verbeterd. De invloed van Indonesië in Zuidoost Azië en onder de niet-gebonden landen werd erkend door velen en er waren zelfs geruchten in de kringen van de OPEC dat Indonesië, een ontwikkelingsland, een directe invloed had op de geïndustrialiseerde. De Zionisten kennen deze krachten en waren bezorgd dat Indonesië een centrum zou worden voor de opkomst van de Islam. Daarom werd de groei van Indonesië aangevallen zoals de economische- en monetaire crisis laat zien. Er is een aantal van Indonesische politici dat weigert om de eigen geschiedenis te erkennen en in plaats de blik naar het Westen laat gaan. Ze zijn blij met het imiteren. Mensen die geen sterk karakter hebben en een gevoel van nationalisme realiseren zich niet dat wanneer zij in het Westen hebben gestudeerd ze onvrijwillig besmet zijn met Westerse idealen. De politici die in het Westen hebben gestudeerd hebben de ambitie om deze natie te leiden volgens de Westerse idealen.

Misschien met het sponsoring van Cendada, halverwege 1999, zagen we verschillende publicaties die de verklaring van Soeharto bevestigden. Een pamflet, algemeen verkrijgbaar, claimde dat de Joden de schuld waren van de val van Soeharto zowel direct (met hun gewone manoeuvres) en indirect (het gehele idee van de 'reformasi' is in ideologie Joods) (Pujangga 1999). Af en toe waren er artikelen in tijdschriften waarin dit was terug te lezen – de meest duidelijke in de uitgave van 1 maart 1999 van Garda waar een themanummer werd gemaakt over de bemoeienissen van de Zionisten die Indonesië wilden infiltreren. Op 17 november 1999 was het het meer populaire Sabili dat eveneens waarschuwde voor de Joodse inbreuk. Toen Abdurrahman Wahid, tijdens bijna zijn eerste daad als president, aankondigde van de komende economische banden tussen Indonesië en Israël, brak er een opstand uit. De angst van het volk werd pas weggenomen door Minister van Buitenlandse Zaken Alwi Shihab die in een commentaar stelde dat de Joden de wereld beheersten en daarom moesten worden geaccepteerd als politieke spelers (Tim Pustaka Cidesindo 1999; Husaini 1999). Onder grote druk zag de regering af van deze Israëliërs zaak. Maar er zijn bezoeken geweest van 'Israëliërs zakenmannen' en er zijn berichten dat door een van de holdingmaatschappijen George Soros zelf was begonnen met het overnemen van bedrijven in Indonesië.

^{xxx}i Een artikel analyseert de creatie van een 'mythe van de Joods Islamitische interreligieuze utopie' in de 19^e eeuw door de Europese Joodse intellectuelen die verbitterd zouden zijn door het falen om in Europa te assimileren Cohen (1996: 50).

^{xxx}ii Amin Sweeney heeft de gesignificeerde Protocollen getraceerd naar Maleisië, Sweeney (1999).

^{xxx}iii Ik bedank David Hirsch voor een bijgewerkt rapport over de synagoge. Zie tevens het essay door Kurlantzick (2004).

Jeffrey Hadler, M.A., Ph.D. werkt op de universiteit van Berkeley, USA.

Vertaling juli – augustus 2014 door Rob Snijders, historicus in opleiding, voor www.joodsamsterdam.nl